

Юрій КИРИЧУК

ОУН і УПА у ЗАГАЛЬНОСВІТОВОМУ КОНТЕКСТІ: ПАРАЛЕЛІ, ПОРІВНЯННЯ, АНАЛОГІЇ, УРОКИ

Місце та роль ОУН і УПА у загальносвітовому історичному контексті та міжнародних військово-політичних процесах 30–50-х рр. ХХ ст. ще не досліджено українськими істориками та політологами. В даній розвідці аналізуються, головним чином взаємини з керівництвом Німеччини напередодні та на початку Другої світової війни, зроблена порівняльна характеристика УПА з іншими європейськими партизанськими рухами антигітлерівського спрямування, з'ясовано спроби налагодити контакти з керівниками руху опору західноєвропейських країн.

У міжвоєнний період внаслідок загострення соціально-економічних відносин та політичної нестабільності стрімко зростали праворадикальні тоталітаристські рухи. Правий радикалізм примусив переглянути погляди багатьох революціонерів, які дотримувалися лівих переконань. Найбільш яскравий приклад – переродження екс-соціаліста Б.Муссоліні. Серед інших достатньо згадати хорватського революціонера-республіканця А.Павеліча, російського політика Б.Савінкова¹. Суспільний маятник завершив свій рух у напрямку демократії та хитнувся у протилежний бік. У багатьох країнах виникають право-тоталітарні рухи і партії: у Німеччині – НСДАП А.Гітлера, в Італії – фашистський рух Б.Муссоліні, у США – Американський легіон, Друзі нової Німеччини, Срібні сорочки, Вартові республіки, Американська націонал-соціалістська партія, Мобілізовані християни, у Франції – Ліга патріотичної молоді, Французька дія, Французька солідарність, Королівські лицарі, Бойові хрести²; у Великобританії – британська фашистська спілка О.Мослі; у Бельгії – рух “рексистів” Л.Дегреля і Фламандський національний союз (ФНС) С. де Клерка³, в Австрії – “Оборона домашнього вогнища”, у Румунії – “Залізні гвардія”, у Нідерландах – Національно-соціалістичний рух (НСР) А.Муссерта і Націонал-соціалістична нідерландська робітничка партія (НСРП) Р.ван Гаппарда, у Норвегії – Національне об'єднання В.Квіслінга, у Данії – Націонал-соціалістична партія на чолі з Ф.Клаузенем, у Іспанії – Фаланга⁴, у Угорщині

¹ Жаринов К. Терроризм и террористы. – Минск, 1999. – С. 10.

² Макачук В. Історія держави і права зарубіжних країн. – К., 2000. – С. 339-346.

³ Панковський Р. Батьки-відновники: Мослі, Евола, Дегрель, Бардеш // І. – Львів, 2000. – № 16. – С. 41-51; Семиряга М. Коллаборационизм. Природа, типологія і проявлення в годы второй мировой войны. – М., 2000. – С. 365-366.

⁴ Альтер П. Звільнення від залежності і пригноблення: до типології націоналізму // Націоналізм. Антологія. – К., 2000. – С. 682; Семиряга М. Вказ. праця. – С. 65-67, 291.

– нілашисти Ф.Салаші, у Польщі – “Обóz Narodowo-Radykalny” та “Zadryga”⁵, у Хорватії – “Усташа” А.Павеліча і націонал-соціалістична партія праці С.Гаведича, у Сербії – “Збор” Д.Льотича⁶, у Словаччині – людацька партія на чолі з А.Глінкою, а згодом Й.Тісо, у Болгарії – фашистська партія М.Михайлова⁷, у Китаї – рух “синьосорочечників” та “синіх стріл”, у Японії – військова організація “Кривавий союз”⁸. Серед російської діаспори – фашистський рух К.Родзаєвського⁹, у білоруській еміграції – націонал-соціалістична партія Ф.Аксеняниці¹⁰. Загальносвітова тенденція популярності правого радикалізму знайшла свій вияв і в українському національно-визвольному русі. У 1929 р. було утворено Організацію Українських Націоналістів (ОУН), яка базувалась на теорії т. зв. “інтегрального націоналізму” Д.Донцова¹¹. Серед правототалітарних рухів домінували фашисти Б.Муссоліні та нацисти А.Гітлера, яким вдалося захопити кермо державної влади у своїх країнах. Гітлерівці та муссолінівці у багатьох випадках стали джерелом натхнення, прикладом наслідування для своїх ідейних однодумців в інших країнах світу.

Духовна й ідеологічна спорідненість ОУН із нацизмом і фашизмом безсумнівна. Вона виходила із політичної атмосфери епохи. Однак не можна ставити знак рівності між цими політичними явищами. Український націоналізм не був механічним пересаджуванням на український ґрунт чужих зразків. Він виріс на власному корені й відрізнявся від фашизму і нацизму в головних питаннях, основна відмінність в тому, що фашизм і нацизм були націоналізмом державних націй, а український націоналізм – ідеологією поневоленої нації, що втратила державність, тобто насамперед ідеологією національно-визвольного руху, а вже потім одним із видів правототалітаризму¹².

Головною метою діяльності ОУН проголошувалося створення Української самостійної соборної держави. Логіка боротьби за незалежність штовхала оунівців до пошуків серйозної зовнішньополітичної підтримки. Тодішній повоєнний світ, породжений Версальською системою, прусудив західне українство до повільної національної смерті в межах Польщі й Румунії і намагався не бачити, як сталінізм вбиває українство голодоморами і розстрілами. Отже, коли в Європі знайшлися сили, які обіцяли завалити той світ, стало зрозуміло, що оунівці сприйняли таку обіцянку з розпростертими обіймами¹³. Найбільш ображеною нацією на європейському континенті після

⁵ Бондаренко К. Ми просто стоїмо не на тому березі ріки // І. – Львів, 2000. – № 16. – С. 10.

⁶ Романенко С. Югославия: Кризис, распад, война. Образование независимых государств. – М., 2000. – С. 72; Семиряга М. Вказ. праця. – С. 40.

⁷ Семиряга М. Вказ. праця. – С. 39, 60.

⁸ Генералиссимусы. Энциклопедия военного искусства. – Минск, 1997. – С. 688; Козицкий А. Новітня історія країн Азії та Африки. 1918–1999. – Львів, 2000. – С. 16, 32.

⁹ Кунецький Г. Там де сонце сходить. – Торонто, 1988. – С. 425.

¹⁰ Бондаренко К. Фашизм в Україні. До історії проблеми // Українські варіанти. – 1997. – № 2. – С. 74-75.

¹¹ Кульчицький С. Ідеологія і практика українського праворадикального руху у довоєнній Польщі (1920–1939) // Проблема ОУН–УПА. – Київ, 2000. – С. 13-15.

¹² Зайцев О. Фашизм і український націоналізм (1920–30-ті роки) // І. – Львів, 2000. – № 16. – С. 101; Дашкевич Я. Дослідження націоналізму. Вступні уваги // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1995. – Вип. 7. – С. 13.

¹³ Листи до приятелів. – 1995. – Ч. 8. – С. 9.

Першої світової війни вважали себе німці, які вороже ставились до держав-переможців. Німеччина виявилась для ОУН ситуативним союзником. У 1933 р. до влади прийшов А.Гітлер, нацисти відверто почали вимагати ревізії Версальської системи договорів¹⁴. Жорстка антиверсальська позиція Берліна ще більше прив'язувала ОУН до Німеччини.

У повсякденній політичній практиці Гітлер рядився у тогу захисника пригноблених народів. Геббельсівські пропагандисти часто цитували слова Р.Вагнера: "Промені германської свободи принесуть світло, тепло і козакам, і бушменам, і китайцям"¹⁵. Насправді, існування в багатьох країнах антиколоніалістських настроїв, гострих міжнаціональних суперечностей, включаючи і безправне становище національних меншин, складало солідний резерв для успішної реалізації агресивного зовнішньополітичного курсу Берліна. Тому нацисти в якості "п'ятої колони" вміло використовували німецькі етнічні меншини у багатьох країнах Європи¹⁶. Гітлерівці підтримали націоналістичні рухи басків, корсіканців, бретонців у Франції¹⁷. Особлива прихильність Берліна була до сепаратистів Бретані, рух яких існував ще з середини XVI століття, коли цю провінцію приєднали до Франції¹⁸. Лідери бретонських самостійників Ф.Лебове і О.Мордрель постійно фінансувалися німецькими націонал-соціалістами¹⁸.

В Азії роль Лоуренса Аравійського (тільки навпаки – Ю.К.) намагались виконувати посол Німеччини у Туреччині Ф.Папен та німецький розвідник у столиці Афганістану Кабулі доктор Ф.Гробба. Вони організовували мусульманський антианглійський рух від північно-західного кордону Індії до Персидської затоки¹⁹.

У своїх інтересах німецька розвідка використала антифранцузькі настрої арабського і берберського населення Північної Африки²⁰. Гітлерівці також намагались проникнути в Латинську Америку. Особливо тісні контакти було нав'язано з диктаторським режимом А. Стресснера у Парагваї. Нацисти вміло експлуатували традиційну ненависть латиноамериканців до "янки", тобто США²¹.

Подібну політику проводили і союзники Німеччини. У 1931 р. лідер індійського національно-визвольного руху М.Ганді на запрошення Б.Муссоліні відвідав Італію, яка прийняла його з високими почестями²². На початку 30-х років Японія відторгла від Китаю Маньчжурію і утворила маріонеткову державу Маньчжоу-Го. Крім того, японська агентура, плануючи і надалі розширювати експансію, провадила незалежницьку пропаганду серед мусульманських народів Китаю – дунган, тангутів, уйгурів²³. Навіть Болгарія намагалась дестабілізувати політичне становище сусідньої Югославії, використовуючи її

¹⁴ Гротов Г. Герман Геринг – маршал рейха. – Смоленск, 1998. – С. 273.

¹⁵ Цит. за: Канигін Ю. Арийський гітлеризм // Дніпро. – 1997. – № 7-8. – С. 115.

¹⁶ Пэдфилд П. Рудольф Гесс – сподвижник Гітлера. – Смоленск, 1998. – С. 119.

¹⁷ Деларю Ж. История гестапо. – Смоленск, 1998. – С. 274.

¹⁸ Семиряга М. Вказ. праця. – С. 361.

¹⁹ Дамаскин И. Сто великих разведчиков. – М., 2001; Великие шпионы (Под. ред. А. Даллеса). – Ростов-на-Дону, 1998. – С. 12-38.

²⁰ Митчем С., Рольф Д. Война в Северной Африке. 1942–1943. – М., 2002. – С. 654-662.

²¹ Павленко П. Мартин Борман – "серый кардинал" III Рейха. – Смоленск, 1998. – С. 263.

²² Козицкий А. Вказ. праця. – С. 50.

²³ Операции военной разведки. Энциклопедия военного искусства. – Минск, 1997. – С. 271-277; Козицкий А. Вказ. праця. – С. 16.

національні проблеми. Болгарські спецслужби підтримували Внутрішню македонську революційну організацію (ВМРО), яка добивалась виходу Македонії зі складу Югославії²⁴.

У реальній політиці А.Гітлер планував використати й ОУН як “троянського коня” передусім проти Чехословаччини, Польщі, а потім СРСР. Виникає цілком резонне запитання: звідки такий політичний дальтонізм оунівців? Невже ніхто з лідерів ОУН не читав праць А.Гітлера, А.Розенберга, інших нацистських теоретиків, що були нашпиговані ненавистю до слов'янства. Лідер усташів А.Павеліч одного разу зауважив, що задля незалежності Хорватії здатний піти на союз “бодай із пеклом”. Така формула підходила й ОУН. Щоправда, на відміну від А.Павеліча, який стверджував, що хорвати – це готи²⁵, оунівці ніколи не відмовляли українському народові у слов'янськості. Крім того, лідери ОУН вважали антислов'янські випадки Гітлера суто декларативним пропагандистським закликом, пустопорожньою риторикою, що ніколи не наповниться реальним змістом. Все це породило в оунівців мрію-ілюзію про те, що при сприянні Німеччини врешті-решт українська проблема розв'яжеться успішно для українців. Отже, союз ОУН і Німеччини напередодні Другої світової війни об'єктивно та логічно мав відбутися і відбувся. Американський дипломат у Варшаві Д.Біддл у звіті Білому Дому і держдепартаменту від 15 грудня 1938 р. писав, що самовизначення українського народу інспірується Берліном²⁶.

Безпосередньо у переддень Другої світової війни відбулась епопея Карпатської України. Спроба українських політичних чинників відновити національну державність на Закарпатті не викликала жодного співчуття серед країн західної демократії. Відомий англійський політичний журналіст М.Вінч назвав закарпатські події “марсіанською опереткою”²⁷. Не увінчались успіхом надії президента Карпатської України А.Волошина стосовно підтримки Берліна. Нацисти зрадили українців і віддали Закарпаття мадярським гортістам²⁸.

23 серпня 1939 р. СРСР і Німеччина підписали т. зв. пакт Молотова-Ріббентропа. Червона Москва і коричневий Берлін стали союзниками²⁹. У Німеччині було суворо заборонено висувати будь-які ідеї утворення “Великої України” з німецькою допомогою. Незважаючи на таку атмосферу, оунівці продовжували вбачати в особі Гітлера єдиного опікуна України³⁰. Надії небезпідставно підігрівала доля Словаччини, яка 15 березня 1939 р. проголосила незалежність. Виникла своєрідна теократична держава на чолі з єпископом Й.Тісо, що опиралась на активність кліру та націоналістичного руху глінківців і користувалася заступництвом Берліна³¹.

²⁴ Жаринов К. Вказ. праця. – С. 139-140; Семиряга М. Вказ. пр. – С. 331.

²⁵ Романенко С. Вказ. праця. – С. 80.

²⁶ Несук М., Репринцев В., Камінський Є. Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях ХХ століття // Політична думка. – 1995. – № 2-3. – С. 64.

²⁷ Християнська родина. – 1998. – № 10. – С. 9.

²⁸ Вегеш М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. – Ужгород, 1997. – Т. 1. – С. 3-326; Т. 2. – С. 3-198.

²⁹ Млечен Л. Предатели КГБ. Рассекреченные судьбы. – М., 1999. – С. 195.

³⁰ Гальчевський Ф., Ягнищак В. Україна у планах Німеччини в міжвоєнний період // Українські варіанти. – 1998. – № 2. – С. 102.

³¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833 (Крайовий провід ОУН на українських землях). – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 8-11; Черная Л. Коричневые диктаторы. – М., 1992. – С. 127.

1 чересна 1939 р. розпочалась Друга світова війна. Через деякий час значна частина Європи була окупована військами Німеччини та Італії. Знову ж таки нацисти і фашисти намагались використати у своїх інтересах національний фактор. 10 квітня 1941 р. було проголошено Незалежну Хорватську Державу (Nezavisna Drzawa Hrvatska – NDH) на чолі з лідером усташів А.Павелічем. Фактично НХД була маріонеткою в руках Гітлера. 21 квітня 1941 р. німці утворили Незалежну Державу Сербія, уряд якої очолив генерал М.Недич. Від Гітлера намагався не відставати Муссоліні: італійці проголосили “незалежним королівством” Чорногорію, яка фактично була захоплена їх військами.

У ряді окупованих країн Берлін та Рим, зважаючи на національні почуття народів, дозволили функціонування колабораціоністських урядів. Такими були у Франції – уряд Петена і Лавалля, Греції – С.Ралліса, Албанії – особистого ворога колишнього короля цієї країни А.Зогу крупного поміщика Ш.Верляці³². Така позиція німецьких та італійських політичних чинників створила у деяких лідерів різноманітних національних рухів надію на те, що при допомозі Берліна і Рима можна буде реалізувати на практиці ідею побудови власної державності.

Після початку війни відбувся розкол в індійському національно-визвольному русі. М.Ганді і Д.Неру підтримували шлях ненасильницької боротьби. Їхнім опонентом виступив популярний лідер Індійського національного конгресу (ІНК) С.Бос, який закликав до збройного опору англійським колонізаторам. У квітні 1941 р. він втік через СРСР до Берліна, де організував комітет “Вільна Індія” і оголосив війну Англії³³. В травні 1941 р. англійці придушили в Іраку інспіроване німецькою розвідкою антиколоніальне повстання місцевих арабських племен³⁴.

Аналогічну практику застосовували і японці. У 1937 р. Японія започаткувала широкомасштабну агресію проти Китаю. В окупованих китайських регіонах японська адміністрація створила маріонетковий уряд, головою якого став колишній чільний діяч гоміндану Ван Цзінвей. 30 листопада 1940 р. Японія підписала з цим урядом мирну угоду. Одночасно японці розпочали педаговання пропагандистської кампанії “боротьби з білим імперіалізмом”. Проголосивши себе захисниками пригноблених європейцями та американцями народів Південно-Східної Азії, японці намагались замаскувати свою експансію гаслами звільнення від “білих імперіалістів”. У листопаді 1940 р. Японія підштовхнула союзний їй Таїланд до війни з Францією за анексовані французами в 1907 р. тайські території. Хоча в сухопутних, а особливо морських боях, французам вдалося майже повністю розгромити таїландців, 10 березня 1941 р. під тиском японців та німців уряд Віші мусив поступитися спірними територіями на кордоні Лаосу та Камбоджі. Остаточну мирну угоду між Францією і Таїландом було підписано 9 травня 1941 р.

Адекватно до своїх противників діяла й Великобританія, намагаючись знищити італійські впливи у Лівії. Створена 20 жовтня 1939 р. в Олександрії

³² Семиряга М. Вказ. праця. – С. 179, 181, 239, 260, 268, 270.

³³ Там само. – С. 546.

³⁴ Вестфаль З., Крейке В., Блюментрит Г., Байерлейн Ф., Цейтлер К., Циммерман Б., Манштейфель Х. Роковые решения вермахта. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 60.

Об'єднана рада представників Кіренаїки та Тріполітанії розпочала формування лівійських військових підрозділів на боці англійців³⁵.

Зміни старих державних кордонів, тектонічні територіальні зрушення у світі підсилювали надії ОУН на допомогу країн "Осі". Проте організація опинилась в серйозній політичній кризі. Загибель визначного вождя Є.Коновальця, радикальна зміна політичного становища, можливість німецько-радянського конфлікту, особисті чвари й незгоди призвели до міжусобної боротьби³⁶. Свою роль у розпалюванні конфліктів виконали німецькі та радянські спецслужби, зацікавлені в ослабленні оунівського політичного впливу. В 1939–1941 рр. гестапо і НКВС часто виступали єдиним фронтом. Так, у січні 1940 р. було створено "Товариство дружби НКВС–СС". Весною того ж року гестапівці та чекісти розпочали спільні операції проти польського підпілля у Кракові³⁷. Чекістським агентом був шеф румунської сигуранци М.Морузов (його називали бухарестським Фуше). 26 листопада 1940 р., після викриття, М.Морузова розстріляли за наказом диктатора Румунії Й.Антонеску³⁸. Особливий внесок у виникненні міжпартійної колотнечі в ОУН зробив член Проводу, мабуть радянський агент, Ріко Ярій³⁹. Усе закінчилося поділом українських націоналістів на самостійні угруповання – ОУН(б) на чолі з С.Бандерою та ОУН(м), що складалася із прихильників А.Мельника⁴⁰. Розкол ОУН зумовив зниження її авторитету в Україні і за кордоном, мав згубні наслідки для подальшої долі організації як монолітного організму⁴¹.

Обидві оунівські організації організували похідні групи. У випадку німецько-радянської війни, вони повинні були вслід за гітлерівськими передовими підрозділами вирушити на українські землі й захопити там владу. Окрім того, бандерівці створили два військових легіони – "Нахтігаль" і "Ролянд", що мали стати основою для майбутніх українських збройних сил. У кожному із батальйонів налічувалось по 350 осіб⁴².

³⁵ Козицький А. Вказ. праця. – С. 17, С. 34-35, С. 139; Шорт Ф. Мао Цзедун. – М., 2001. – С. 599.

³⁶ Вовк О. До питання постановня УПА під проводом ОУН СД // Український історик. – 1995. – № 1-4. – С. 137-143; Климишин М. В поході до волі. – Торонто, 1975. – С. 293; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 років ХХ століття. – Львів, 2000. – С. 5.

³⁷ Судоплатов А. Тайная жизнь генерала Судоплатова. – Москва, 1998. – Кн. 1. – С. 450; Судоплатов А. – Кн. 2. – С. 473; Тайна Зои Воскресенской. – М., 1998. – С. 250; Дамаскин Л. Вказ. пр. – С. 78; Командиры второй мировой войны. Энциклопедия военного искусства. – Минск, 1997. – С. 9; Бушков А. Россия, которой не было. – Красноярск, 1997. – С. 13; Бунич И. Операция "Гроза" или ошибка в третьем знаке. – Санкт-Петербург, 1994. – С. 43; Гнедин Е. Себя не потерять // Новый мир. – 1998. – № 7. – С. 196-197; Перро Ж. Красная капелла. – М., 1990. – С. 41.

³⁸ Морозов Н. Глава сигуранцы – казак из Запорожья // Эхо планеты. – 1996. – № 34. – С. 21-22.

³⁹ Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 57 (Колекція документів з історії Комуністичної партії України). – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 92-98.

⁴⁰ Киричук Ю. Нариси... – С. 5.

⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. 3967 (Фонд коменданта військового району "Іскра" Української Повстанської Армії. 1943-1944). – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 5-6.

⁴² Соколов Б. Неизвестный Жуков: портрет без ретуши. – Минск, 2000. – С. 217.

Крім Німеччини, націоналісти прагнули заручитися підтримкою її пателітів. За усташівської Хорватії на підставі угоди між ОУН(м) і урядом А.Павеліча у Загребі В.Войтанівський організував українське представництво на правах посольства. З українських поселенців і емігрантів при хорватській армії створено ("домоброні") у Варяждіні "Український легіон"⁴³. Гірше склалось у Словаччині: глінківський уряд намагався словакізувати українське населення Пряшівщини⁴⁴. Коли А.Юлошин приїхав до Й.Тісо і просив полегшити долю Пряшівщини, то почув у відповідь: "Забери всіх своїх русинів у путтон (путтон – наплечна бочка для носіння винограду – Ю.К.) і винеси їх із Словаччини"⁴⁵.

Напередодні вибуху німецько-радянської війни в оунівському середовищі зароджувалися ревізійні теоретичні тенденції. Авторитетний член організації І.Мітринга намагався скерувати націоналістичний рух на антидонцовські позиції, використання демократичних ідей, він висунув лозунг: "Свободу народам! Свободу людині". У 1940 р. Мітринга у брошурах "Гітлер і Україна", "Наш шлях боротьби" виступив із критикою тенденції С.Бандери орієнтуватися на нацистську "Нову Європу", пропагандуючи гасло: "Разом з поляками, французами, народами СРСР, за вільну Європу без Гітлера і Сталіна"⁴⁶. Демократичні настрої І.Мітринги не отримали серйозної підтримки серед тодішнього членства ОУН. Він опинився в організації на становищі "білої ворони".

Напередодні німецько-радянської війни у західних регіонах СРСР – Прибалтика, Західна Білорусія та Західна Україна, Буковина і Бессарабія було проведено масові депортації та репресії⁴⁷. Тому відступаючі частини Червоної Армії, крім вермахту, отримали ще одного противника в особі місцевого повстанського руху. 22 червня 1941 р. литовські патріоти з Литовського фронту активістів захопили радіостанцію Каунаса і проголосили створення тимчасового уряду на чолі з Ю.Амбазевичусом. 25 червня німецькі війська увійшли в Каунас практично без бою. 28 червня латвійські націоналісти тимчасово захопили радіостанцію в Ризі. На момент вступу німців у Ригу там було створено два центри, що претендували на роль уряду Латвії. В Естонії з естонських територіальних частин, які з 1940 р. входили до складу Червоної Армії, виникли т. зв. батальйони безпеки "Омакійсе", які у липні захопили м. Тарту⁴⁸.

Збройні сутички також відбувалися на західноукраїнських землях. Населення Західної України в основному зустрівало німців прихильно. Цьому сприяли й пропагандистські німецькі відозви у червні 1941 року: "Українці! Ви будете вільні і рівні в сім'ї європейських народів"⁴⁹. Міністр озброєнь III

⁴³ Енциклопедія українознавства. – Париж; Нью-Йорк, 1984. – Т. 10. – С. 3626.

⁴⁴ Енциклопедія українознавства. – Париж; Нью-Йорк, 1970. – Т. 6. – С. 2995; Ванат І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – Братіслава, 1985. – С. 89; Український самостійник. – 1959. – Квітень. – С. 36.

⁴⁵ Цит. за: Стерчо П. Словацько-українські взаємини 1938–1939 // Сучасність. – 1965. – Ч. 9. – С. 100.

⁴⁶ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Київ, 1994. – Т. 2. – С. 255; Довідник з історії України. – К., 2001. – С. 476.

⁴⁷ Суворов В. Ледокол. "День М". – Москва, 1996. – С. 67–69.

⁴⁸ Емельянов Ю. Сталин. На вершине власти. – М., 2002. – С. 219; Бунич И. Таллинский переход. Операция "Нептун". – Ростов-на-Дону, 1994. – С. 185; Семиряга М. Вказ. праця. – С. 525.

рейху А.Шпеєр згодом згадував: “У той час жителі України переважно були налаштовані доволі миролюбно, і я навіть міг дозволити собі гуляти без охорони у її старовинних лісах”⁵⁰. Населення було переконане, що з німецькою допомогою вдасться відновити українську державність, припиняться репресії, зміниться форма власності, зокрема на землю.

30 червня 1941 р. представники ОУН(б) разом з німецькими військами та батальйоном “Нахтігаль” увійшли до Львова. Увечері того ж дня бандерівці проголосили відновлення Української Держави і створили уряд – Українське Державне Правління на чолі з Ярославом Стецьком. Нова держава орієнтувалась на Німеччину. Водночас українці не бачили себе васалами Німеччини, війська Рейху розглядалися як союзники: С.Бандера, Я.Стецько не вважали Гітлера за сюзерена, а прирівнювали до себе⁵¹.

У липні 1941 р. В.Черчилль, перебуваючи на нараді британських військовиків у Єгипті, зазначив, що з цієї хвилини буде стежити за політичними діями Гітлера в Україні. Він вважав, що якщо фюрер проголосить Україну незалежною, то західні союзники програють війну, якщо ж ні – то Великобританія переможе⁵².

Стосовно майбутнього України у вищому німецькому військово-політичному керівництві існували дві точки зору. А.Розенберг вважав за доцільне підтримати деякі національні прагнення українців⁵³. Переважив погляд А.Гітлера, який розглядав українські землі як колонію. Уряд Я.Стецька було розігнано, розпочались арешти та страти членів ОУН, а після окупації всієї території України, гітлерівці встановили жорстокий окупаційний режим. Нацистський “новий порядок” викликав хвилю обурення в Україні. Певна подібність спостерігалась у країнах Балтії. Німеччина не санкціонувала відродження урядів прибалтійських держав, що було кінцевою метою лідерів місцевого націоналістичного руху⁵⁴, лише у Литві було дозволено виконувати старий національний гімн, вивішувати герби і прапори⁵⁵.

Зазначимо, що в деяких інших окупованих регіонах Радянського Союзу гітлерівці проводили зовсім іншу політику. Наприклад, на Кубані козакам повернули землю і майно, відібрані під час колективізації. Багато вихідців із козацьких родин добровільно пішли на службу в німецькі допоміжні частини⁵⁶. Для того, щоб використати козацьке населення Тереку, німецьке командування скерувало на Північний Кавказ із широкими повноваженнями представника емігрантського білогвардійського “Козачого Національного центру” Р.Алідзаєва. Після захоплення вермахтом Дону, 15 листопада 1942 р. була опублікована Декларація Війська Донського про відновлення конституції 1918 р. і встановлення на Дону “козачої влади”⁵⁷.

⁴⁹ Цит. за: Коваль В. Ми українці. – Німеччина, 1948. – С. 11.

⁵⁰ Цит. за: Шпеєр А. Воспоминания. – Смоленск, 1997. – С. 328.

⁵¹ Українське державотворення. – Львів; Київ, 2001. – С. 3-241.

⁵² Нагаєвський І. Спогади польового духовника. – Торонто, 1985. – С. 31.

⁵³ Штрассер О. Гитлер и я. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 318.

⁵⁴ Лавренов С., Попов И. Крах III Рейха. – М., 2000. – С. 424.

⁵⁵ Семиряга М. Вказ. праця. – С. 674.

⁵⁶ Толстой Н. Жертвы Ялты // Юность. – 1991. – № 6. – С. 54.

⁵⁷ Киричук Ю. Нариси... – С. 33; Квицинский Ю. Генерал Власов: путь предательства. – М., 1999. – С. 45.

Гітлерівці зміло спекулювали на антиросійських почуттях кавказьких горців. Вони загравали з мусульманським духовенством, масово відкривали мечеті. Окрім того, Гітлер був оголошений "великим імамом" Кавказу, а командувач 1-ю танковою армією генерал С.Макензен прийняв іслам і регулярно відвідував мечеть. Чеченський політик О.Авторханов (майбутній знаменитий історик – Ю.К.) почав видавати газету "Газават" з епіграфом: "Гітлер з нами, аллах над нами", а його земляки подарували фюреру білого коня і білу бурку. Місто Налчик зустріло німецького уповноваженого на Північному Кавказі генерала Е.Кестрінга з великою пошаною, місцеві кабардинці несли німця на руках. У дар вермахту передано кілька тисяч овець і сто скакунів знаменитої кабардинської породи⁵⁸. Антинімецького повстанського руху на Кубані, Дону, Північному Кавказі не існувало.

Подібна практика також приносила нацистам певні дивіденди і в інших країнах Європи та світу. 2 лютого 1942 р. було проголошено створення "норвезького національного уряду" на чолі з В.Квіслінгом. Його функціонування частково ослабило норвезький рух Опору⁵⁹. 31 грудня 1942 р. під час німецько-італійської окупації було сформовано "незалежний" уряд Туніса на чолі з Мухамедом Шеніком⁶⁰. Після вигнання окупантів Де Голль не притягував до відповідальності за співробітництво з німцями місцеве арабське населення, побоюючись викликати його збройний опір⁶¹. На початку 1942 р. німецький фельдмаршал Е.Роммель, під час свого маршу на Олександрію, одержав підтримку не тільки короля Фарука, майбутніх єгипетських лідерів Г.Насера й А.Садата, але й єгипетських міщан і фелаків, що прагнули звільнитися від британського колоніального ярма⁶².

У ході війни зміло вдавалися до підтримки національних рухів на території колоніальних володінь своїх противників японські політичні чинники. У 1941 – на початку 1942 р. великі території Південно-Східної Азії (В'єтнам, Лаос, Камбоджа, Бірма, Філіппіни, Малайя, Індонезія) були окуповані Японією. Токіо одразу надавав самоуправління представникам місцевого населення, а також створював національні військові формування у Бірмі та Індонезії⁶³. Прояпонською була позиція й майбутніх перших президентів незалежної Індонезії Сукарно, національного героя Бірми Аун Сана⁶⁴.

Після початку воєнних дій, М.Ганді заявив про підтримку антияпонської боротьби англійців. У відповідь Лондон пообіцяв незалежність після перемоги над країнами "Осі". Однак успіхи японців змусили ІНК змінити позицію. М.Ганді виступив за негайну незалежність. 9 серпня 1942 р. англійці заарештували керівництво ІНК, а саму організацію розпустили. До травня 1944 р. М.Ганді перебував під домашнім арештом⁶⁵.

⁵⁸ Медведєв Р. Связь времен. Исторические очерки. – Ставрополь, 1992. – С. 501; Киричук Ю. Нариси... – С. 33-34; Квинцинский Ю. Вказ. пр. – С. 41-42.

⁵⁹ Семиряга М. Вказ. пр. – С. 295.

⁶⁰ Козицький А. Вказ. пр. – С. 138.

⁶¹ Семиряга М. Вказ. пр. – С. 800.

⁶² Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії. – К., 1995. – С. 345; Киричук Ю. Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги. – Львів, 1997. – С. 31; Пикуль В. Площадь павших борців. – М., 1992. – Т. 1. – С. 106.

⁶³ Козицький А. Вказ. пр. – С. 6.

⁶⁴ Дюррозель Ж.-Б. Вказ. пр. – С. 316; Советская историческая энциклопедия. – М., 1970. – Т. 2. – С. 413.

⁶⁵ Козицький А. Вказ. пр. – С. 51.

Деякі далекоглядні діячі з оточення А.Гітлера дуже добре розуміли, що політику спекуляцій на національних почуттях слід проводити і в Україні. 25 квітня 1942 р. Й.Гейбельс записав у щоденнику: "Мешканці України були спочатку прихильні прийняти фюрера як рятівника Європи й сердечно зустрічали німецькі війська. Це становище повністю змінилося протягом кількох місяців. Ми надто боляче вдарили росіян, особливо українців, по голові"⁶⁶. Але міністр пропаганди на берлінському політичному олімпі погоди не робив, домінуючою була позиція А.Гітлера, який маніакально вірив: "Я йду своїм шляхом..., бо цей шлях вказаний мені провидінням"⁶⁷.

ОУН(б) і частково ОУН(м) внаслідок антиукраїнської лінії Берліна поступово відмовлялися від німецької орієнтації. Те, що Німеччина взагалі не хотіла мати українців за партнерів, звільнило українських націоналістів від ролі, відведеної хорватським усташам чи словацьким глінківцям. Національно-державницькі сили створили Українську Повстанчу Армію (УПА), яка розпочала збройну боротьбу проти гітлерівців⁶⁸.

Відхід ОУН від німецької орієнтації начебто відкривав можливості політичних контактів із Англією та США. Однак Сталін став партнером В.Черчилля у боротьбі з Гітлером, тому англійський прем'єр зайняв негативну позицію до українства. Москва йому віддячила: 1942 р. СРСР офіційно засудив індійський національно-визвольний рух на чолі з М.Ганді і Д.Неру як такий, що підриває воєнні зусилля його союзників-англійців⁶⁹. Також не хотіли псувати відносини з Кремлем через українські проблеми США.

Вестернізація політики українських політичних чинників не могла мати успіху. Контакти з німцями створили прірву між українськими націоналістами і Заходом⁷⁰.

1943 рік став переломним у Другій світовій війні. Стратегічна ініціатива перейшла до рук антигітлерівської коаліції. У критичній ситуації країни "Осі" ще більше почали експлуатувати національно-визвольні рухи. У березні 1943 р. один із лідерів литовських націоналістів Плехавічюс домовився з німцями про створення 10,5 тис. литовської армії⁷¹. У Латвії гітлерівці вирішили використати генерала Власова. Однак його візит, що мав на меті пропаганду спільної російсько-латвійської антибільшовицької боротьби, латиші зустріли демонстраціями протесту⁷². Тому 16 листопада 1943 р. у великому залі Ризького університету німці проголосили створення латвійського національного уряду⁷³.

Із числа захоплених у полон індійців, що воювали в Північній Африці, було сформовано індійський легіон СС⁷⁴. У 1943 р. відбулися спровоковані німецькими спецслужбами збройні повстання кашкайських, лурських, бахтіарських племен та курдів в Ірані. Особливо сильним повстанський рух був у зоні англійської окупації на півдні країни⁷⁵.

⁶⁶ Цит. за: Костюк Г. Сталінізм в Україні. – К., 1995. – С. 40.

⁶⁷ Цит. за: Тойнбі А. Дослідження історії. – К., 1995. – Т. 1. – С. 435.

⁶⁸ Киричук Ю. Нариси... – С. 34; Кершоу Я. Гітлер. – Ростов-на-Дону, 1997. – С. 279; Зеґер А. Гестапо-Мюллер. – Ростов-на-Дону, 1997. – С. 231.

⁶⁹ Солженіцин О. Вказ. праця // Сучасність. – 1974. – ч. 7-8. – С. 212.

⁷⁰ Киричук Ю. Нариси... – С. 46.

⁷¹ Лавренов С., Попов І. Вказ. праця. – С. 426.

⁷² Квицинский Ю. Вказ. праця. – С. 121.

⁷³ Лавренов С., Попов І. Вказ. праця. – С. 429.

⁷⁴ Уильямсон Г. СС – інструмент террора. – Смоленск, 1999. – С. 207.

⁷⁵ Козицький А. Вказ. праця. – С. 86.

У лютому 1943 р. німецький підводний човен біля берегів Мадагаскару переправив на борт японської субмарини С.Боса. В Сінгапурі сформувалася "Індійська Національна Армія". 21 жовтня створено маріонетковий індійський уряд на чолі з С.Босом, який оголосив війну США та Англії⁷⁶. Подібну увагу Японія надавала національним рухам інших країн Азії. В Індонезії були сформовані допоміжні підрозділи "ромусю". У вересні 1943 р. японці створили на Філіппінах маріонетковий уряд на чолі з Хосе Лорелем. У серпні 1943 р. Токіо проголосило незалежність Бірми, перший уряд якої очолив Ба Мо. Було сформовано і Бірманську національну армію⁷⁷.

Стосовно України позиція Німеччини та її союзників залишалась незмінною. Гітлерівці обмежились лише кількома демагогічними заявами і пішли на створення дивізії СС "Галичина", що мала б виконувати роль "гарматного м'яса".

За конкретних історичних обставин ОУН(б) та її дітище УПА пройшли складну політичну еволюцію. Радянський Союз залишався для оунівців ворогом № 1. Антиукраїнська позиція Берліна штовхала на продовження збройної антинімецької боротьби. Бандерівці фактично дотримувалися принципу І.Міт-ринги: "За Європу без Гітлера і Сталіна". Водночас на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН відбувся перехід організації від постулатів Д.Донцова до демократичних засад⁷⁸.

Така військово-політична концепція боротьби ОУН(б) позбавила її зовнішньої підтримки. Наприклад, радянський партизанський рух щедро фінансувався з Москви⁷⁹. Армія Крайова отримувала велику матеріальну допомогу від Великобританії та США. Польському підпіллю допомагали навіть японські спецслужби, оскільки Токіо хотів використати АК проти Німеччини та СРСР⁸⁰. Тітоїсти та четники в Югославії користувалися підтримкою відповідно СРСР, британців і американців⁸¹. УПА могла лише опиратися на власні сили і підтримку українського населення, що створило унікальний прецедент у тодішній військово-політичній практиці. Лише литовський визвольний рух та заснована ним у листопаді 1943 р. Верховна Рада Визволення були у подібній ситуації⁸².

Парадоксальність становища також полягала у тому, що гітлерівська пропаганда стверджувала те, ніби український партизанський опір є замаскованим Москвою комуністичним рухом. Радянська пропаганда, навпаки, звинувачувала бійців УПА у змові з нацистами⁸³. Безумовно, мали місце спільні

⁷⁶ Бьянка Ш. К развитию общественно-политических взглядов С.Ч.Боса в 30-е годы // Политическое развитие и политическая мысль Индии. – М., 1976. – С. 334-335; Шеленберг В. Лабиринт. Мемуары гитлеровского разведчика. – М., 1991. – С. 247; Семиряга М. Вказ. праця. – С. 546; Козицький А. Вказ. праця. – С. 52.

⁷⁷ Козицький А. Вказ. праця. – С. 36.

⁷⁸ Киричук Ю. Нариси... – С. 72.

⁷⁹ Там само. – С. 39-40.

⁸⁰ Шеленберг В. Вказ. праця. – С. 138.

⁸¹ Емельянов Ю. Вказ. праця. – С. 355; Романенко С., Улунян А. Как поссорились Иосиф с Иосипом. Почему не дошло до войны между СССР и Югославией? // Совершенно секретно. – 2002. – № 8. – С. 18.

⁸² Маркусь В. Українська Головна Визвольна Рада на тлі подібних визвольних рухів під час Другої світової війни (проба порівняння) // Сучасність. – 1986. – Ч. 7-8. – С. 210; Семиряга М. Вказ. праця. – С. 526; Лавренов С., Попов И. Вказ. праця. – С. 426.

⁸³ Семиряга М. Вказ. праця. – С. 125.

дії упівств і червоних партизанів проти німецьких окупантів (під час рейду Ковпака в Карпати – Ю.К.) та загонів УПА і гітлерівців проти радянців⁸⁴. Однак це були короточасні союзи, що обумовлювалися конкретною тактичною необхідністю. Подібні явища спостерігались у Югославії між четниками Михайловича та партизанами Тіто⁸⁵.

Через деякий час УПА була втягнута у боротьбу на третьому фронті – проти польського партизанського руху. У цій трагедії було щось від селянської Жакерії. Українсько-польська боротьба проходила як “селянські війни”, типові в цей час на Балканах, де відбувалось запекле протистояння між сербами і хорватами⁸⁶. Українсько-польська взаємна різня 1943 р. нашкодила обом народам, ще більше посіяла зерна ненависті та недовіри.

Впродовж 1943 р. українські націоналісти гарячково шукали союзників на міжнародній арені. В першу чергу зондувався ґрунт у середовищі сателітів нацистської Німеччини. Так, А.Мельник вміло підтримував обмежені дипломатичні контакти, доступні для ОУН. Його найбільше притягувало до ватажка хорватських усташів А.Павеліча. Однак хорватські лідери мали забагато власних проблем і не хотіли дратувати своїх берлінських покровителів якоюсь зацікавленістю в українських справах⁸⁷. Не підтвердились сподівання А.Мельника на Словаччину⁸⁸. Відомий мельниківський діяч Є.Онацький, що мешкав у Римі, часто передавав журналістам матеріали “про варварства німців, які вони чинили в Україні”, сподіваючись таким чином повернути італійській політичній та державній істеблішмент обличчям до української проблеми. Результати діяльності виявилися незначними. Після капітуляції Італії, гестапо заарештувало Є.Онацького і відправило у концтабір Заксенхаузен⁸⁹. Активну українську пропаганду вів у Фінляндії мельниківець Б.Кентржинський. Незважаючи на доброзичливе ставлення фінського лідера К.Маннергейма до українців, зрозуміло, це не могло похитнути головної лінії Берліна щодо України⁹⁰. Бандерівці на початку 1943 року встановили контакти з румунським урядом⁹¹.

У жовтні УПА розпочала переговори з угорцями на Волині. Наприкінці листопада переговори продовжились у Будапешті. Головним позитивом перетрактацій стало порозуміння щодо нейтралітету, надання УПА свободи

⁸⁴ Руднєв С. Щоденник про карпатський рейд. – К., 1998. – С. 58; Брайко П. В августі сорок третього (як погиб комиссар Руднєв) // Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців. – К., 1991. – С. 198; Киричук Ю. Нариси... – С. 66.

⁸⁵ Лэннинг М. Сто великих полководцев. – Москва, 1998. – С. 405.

⁸⁶ Тито И. Избранные статьи и речи. – Москва, 1973. – С. 97-98; Дашкевич Я. Польсько-українські відносини: українська меншина в Польщі, польська меншина в Україні // Український час. – Львів, 1998. – № 1. – С. 11.

⁸⁷ Армстронг Д. Героїчне і людське: спогад про українських національних провідників 1941–1945 років // Україна модерна. – 1998. – Ч. 1. – С. 110; Киричук Ю. Нариси... – С. 89.

⁸⁸ З минулого і сучасного українців Чехословаччини. – Братислава, 1973. – С. 207.

⁸⁹ Винар Л. Євген Онацький – чесність з нацією. (1894–1979) // Український історик. – 1980. – № 1-4. – С. 161.

⁹⁰ Українець у Фінляндії. – 1943. – 5 березня. – С. 4; 1 жовтня. – С. 2; Український літопис. – 1943. – Ч. 1-2. – С. 4; Киричук Ю. Нариси... – С. 91.

⁹¹ Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних справ УГВР // Сучасність. – 1986. – Ч. 7-8. – С. 194

на контролюваннях угорцями територіях та угода про передачу повстанцям військового спорядження і складів зброї⁹².

Українські націоналісти зробили кілька спроб нав'язати контакти з нейтральними країнами. Мельниківцям вдалося створити базу ОУН у Стамбулі, однак вона виявилась цілковито бездіяльною⁹³. Два особистих представники А.Мельника побували в Іспанії, де зустрічались з Ф.Франко. Бандерівці також відвідали іспанського каудільйо, який тепло зустрів українців, але жодної конкретної допомоги не обіцяв⁹⁴.

Серед українського населення бандерівці розповсюджували чутки, що Великобританія і США не допустять, щоб після війни в Росії був більшовизм, і тому підтримають Українську державу⁹⁵. Бажане видавалось за дійсне. ОУН(б) не вдалося налагодити контакти з американцями й англійцями. Лише завдяки протекції В.Вишиваного (ерцгерцога Вільгельма Габсбурга, відомого діяча українського руху періоду Першої світової війни) представники бандерівського проводу Р.Новосад і Г.Прокопович (Л.Тулчин) зустрілися з працівниками західних спецслужб, яка закінчилася безрезультатними розмовами⁹⁶.

Наприкінці 1943 р. німці захопили папери англійського розвідника, в яких містилися докази того, що мельниківці Р.Сушко і О.Ольжич-Кандиба пробували налагодити стосунки з представниками альянтів. Емісари ОУН(м) побували в Каїрі, а мельниківський посланець З.Книш поїхав до Стамбула. Але як і бандерівців, ОУН(м) теж чекала запрограмована невдача⁹⁷.

Байдужість до української справи мотивувалась у США та Великобританії небажанням псувати відносини з кремлівськими союзниками. Можна цілком погодитись із О.Солженіциним: "... для Заходу кожен, хто хотів би звільнитись від комунізму в ту війну був зрадником справи Заходу. Пропади хоч всі народи Радянського Союзу і загинь у радянських концтаборах скільки завгодно мільйонів – лише би Заходу успішно і якнайшвидше вийти із цієї війни"⁹⁸. Американські та британські лідери повірили, а вірніше зробили вигляд, що вірять більшовикам, які оголосили український націоналістичний рух "сліпим знаряддям Німеччини"⁹⁹.

На початку 1944 р. Червона Армія вступила на західноукраїнські землі. 18 січня відбулася перша збройна сутичка УПА з регулярними частинами радянських військ. Український повстанський рух опинився між Сцїллою і Харибдою – німцями та червоними військами. Командувач УПА Роман Шу-

⁹² ЦДАВО України. – Ф. 3837 (З'єднання південних груп Української Повстанської Армії "УПА-Південь". 1942–1945 рр.). – Оп. 1. – Спр. 4а. – Арк. 4; Літопис УПА. – Торонто, 1985. – Т. 5. – С. 51; Гриновх І. Сорок років тому в Будапешті (II) // Сучасність. – 1985. – Ч. 7-8. – С. 192–193; Боляновський А. Переговори Української Повстанської Армії з угорською армією (кін. 1943 – поч. 1944 рр.) // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1995. – Вип. 7. – С. 54.

⁹³ ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 338. – Арк. 86.

⁹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 3; Стельмахів Я. Українська еміграція в Іспанії // Сучасна Україна. – 1953. – № 1. – С. 10.

⁹⁵ ЦДАГО України. – Ф. 62 (Український штаб партизанського руху). – Оп. 1. – Спр. 253. – Арк. 21.

⁹⁶ Шлях перемоги. – 1947. – 27 березня. – С. 7.

⁹⁷ Книш З. На порозі невідомого. – Париж, 1955. – С. 8.

⁹⁸ Цит. за: Штурман Д. Солженицын и национальный вопрос // Звезда. – 1992. – № 9. – С. 140.

⁹⁹ Киричук Ю. Нариси... – С. 91–92.

хевич чудово розумів, що ні чисельність, ні рівень озброєння його армії не залишають підстав для ілюзії щодо перемоги. Однак за будь-яких змін постійним для ОУН(б) було визнання СРСР першочерговим ворогом. Бандерівці вирішили обрати найменшу біду – знову спробувати порозумітись із нацистами. Журнал “Ідея і чин” обґрунтував необхідність союзу так: “Німеччина, що стоїть перед катастрофою, не становить для нас загрози... Німеччина, що програє, вживаючи відомого вислову – не варта костей одного українського націоналіста. Збройна боротьба з німцями в тому стані не доцільна”¹⁰⁰.

Початок переговорів між українською та німецькою сторонами припадає на перші числа березня 1944 р.¹⁰¹ Наступний раунд відбувся 23 і 28 березня. Ще одна зустріч відбулася у середині квітня. Кінцеві перетрактації відбулись у травні 1944 р. Гітлерівці погодились звільнити кількох українських політ'язнів, надати військові поставки УПА за умови взаємної неагресивності та постачання розвідувальної інформації про Червону Армію¹⁰². Союз 1944 р. відрізнявся від союзу 1941 р. Він базувався на голому матеріальному прагматизмі бандерівців – якнайбільше урвати в німців зброї та амуніції.

Контакти УПА із гітлерівцями давали радянській пропаганді привід для дискредитації українського визвольного руху. Західна громадськість продовжувала негативно реагувати на будь-яку згадку про УПА.

На початок літа 1944 р. майже вся Україна, за винятком Галичини та Закарпаття, були в руках радянських військ. У цей час бандерівці створюють Українську Головну Визвольну Раду – уряд майбутньої незалежної України. УГВР вирішила продовжувати опір радянським військам. Лідери ОУН-УПА вірили, що збройна боротьба потрібна і важлива, оскільки радянська окупація триватиме недовго. Сподівання на те, що західні союзники укладуть мир з німцями та повернуть сили проти Радянського Союзу, були бажаною надією. Звідси випливав висновок: нація повинна зберегти свій рух і збройну силу впродовж певного періоду, поки СРСР не буде розгромлений. В основі цього лежала неввіра оцінка міжнародної ситуації. Західні союзники не прагнули розриву з Москвою. Про це чітко та неоднозначно заявив у британському парламенті В.Черчилль: “Я не обмовлюся на слові, сказавши, що коли б мені довелося вибирати між комунізмом і нацизмом, я вибрав би комунізм”¹⁰³.

Після свого остаточного вигнання з України нацисти вирішили знову розіграти українську карту. Гітлерівці випускають на волю С.Бандеру, Я.Стецька, А.Мельника, З.Матлу, Л.Ребета, О.Тюшку та інших політичних діячів¹⁰⁴. Берлін сподівався, що українські націоналісти займуть одне з провідних місць у блоці поневолених комунізмом “народів Росії” на чолі з генералом А.Власовим. Власівці обіцяли після повалення радянського режиму перебудувати

¹⁰⁰ Цит. за: Ідея і чин. – Львів, 1994. – Червень. – С. 138.

¹⁰¹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. П-3 (Львівський обком комуністичної партії України). – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 81-82.

¹⁰² Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy. 1933–1945. – Warszawa, 1972. – S. 300-301.

¹⁰³ Цит. за: Хміль І. Правдиво – значить конкретно-історично і всебічно (про місце і роль України у Великій Вітчизняній війні (1941–1945) // Україна у Другій світовій війні. – К., 1990. – С. 43.

¹⁰⁴ Киричук Ю. Нариси... – С. 124; Масловський В. З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни. – М., 1999. – С. 60.

Радянський Союз на принципах чесного федералізму (щоправда, реальних гарантій не давали – Ю.К.) із правом відокремлення націй. Оунівці безапеляційно відмовились співпрацювати з А.Власовим та його прихильниками, не довіряючи останнім¹⁰⁵.

Активізація власівського руху змусила українських політиків прискорити об'єднавчі зусилля. 15 листопада 1944 р. було утворено Український Національний Комітет (УНК) на чолі з А.Мельником. УНК висунув перед німцями вимогу негайного визнання повної самостійності України (вимоги А.Мельника були розцінені як політичне нахабство). Гестапо не заборонило УНК, але тримало його під невинним контролем, Бандера одразу перейшов на нелегальне становище¹⁰⁶.

З кінця 1944 р. УПА і провід ОУН(б) в краю уже не мали з німцями жодних військово-політичних контактів, однак нацисти розуміли, що українські повстанці – його об'єктивні союзники. Тому вони, хоча не виконували принципових українських претензій, однак формально демонстрували проукраїнські симпатії. Німецьке радіомовлення часто передавало репортажі про бої УПА з Червоною Армією. Радіостанція в Кенігсбергу постійно завершувала передачі в українській мові гаслом “Слава Вільній Україні!”¹⁰⁷. Геббельс ставив у приклад діяльність УПА німецьким партизанським загонам “Вервольф” (“Перевертень”), що повинні були діяти в тилу Червоної Армії. До речі, нацистам так і не вдалося підняти німецьке населення на масову партизанську війну¹⁰⁸. Проте дешева геббельсівська реклама УПА шкодила українській справі. В країнах західної демократії сформувався міф про українського самостійника як німецького прислужника.

У березні 1945 р. нацисти виступили з програмою, з якою треба було починати війну. А.Розенберг повідомив УНК, що Німеччина задовольняє його вимоги. Діячі комітету сформували власні збройні сили – Українську Національну Армію (УНА). Незважаючи на підкреслену українськість, УНА до останнього дня війни була частиною німецьких збройних сил і діяла згідно з наказами гітлерівського командування. Правда, у січні 1945 р. при дивізії СС “Галичина” утворився таємний комітет українських офіцерів, що намагався налагодити контакти з військами союзників. На початку березня Микола Лебедь віддав комітетчикам наказ: підняти збройне повстання, обеззброїти німців, пробитися на південь Югославії, здобути порт на Адриатичному морі та утримуватись до приходу англійців. Наказ не виконали, бо він прийшов лише у квітні, коли дивізії в Югославії вже не було¹⁰⁹. У цьому плані дивізія СС “Галичина” виглядала невивігдно навіть на тлі власовців, які 5-7 травня

¹⁰⁵ Киричук Ю. Нариси... – С. 125; Лавренков С.Я., Попов И.М. Вказ. пр. – С. 390; Семиряга М. Вказ. праця. – С. 477; Колесник А. РОА – власовская армия: Судебное дело А.А.Власова. – Харьков, 1990. – С. 58; його ж. Грехопадение. – Харьков, 1991. – С. 156-160; Генерал Власов в планах гитлеровских спецслужб // Новая и новейшая история. – 1996. – № 4. – С. 130-146; Заказные преступления. Энциклопедия преступлений и катастроф. – Минск, 1996. – С. 262; Сто великих казней. – Москва, 1999. – С. 531-537.

¹⁰⁶ Український самостійник. – 1960. – Січень. – С. 26.

¹⁰⁷ Вісті комбатанта. – 1970. – Ч. 3-4. – С. 43.

¹⁰⁸ Центральний Архів Міністерства Оборони Російської Федерації (далі – ЦАМО РФ). – Ф. 32 (Головне політичне управління Червоної Армії). – Оп. 11306. – Спр. 623. – Арк. 159-163.

¹⁰⁹ За Вільну Україну. – Львів, 1993. – 7 серпня. – С. 2; Підгайний Б. Два шляхи – одна мета. – Броди. – Торонто, 1959. – С. 64.

1945 р. вибили штурмом із Праги німецькі війська¹¹⁰. Зрозуміло, що всі “коллабораціоністські гріхи” УНА механічно перекочувували на плечі УПА.

Завершення Другої світової війни в Європі принесло українському націоналізму великі розчарування, знаменуючи провал українських державницьких ілюзій. Трагедія також полягала в тому, що ОУН–УПА в очах західної громадськості опинились в одному човні з усіма європейськими коллабораціоністами та диктаторським режимом Салазара в Португалії, що єдиний у світі проголосив загальнонаціональний траур за Гітлером¹¹¹.

У повоєнні часи ОУН і УПА продовжували запеклу боротьбу проти могутньої радянської каральної машини. Її унікальність полягала в довготривалому хронологічному періоді.

В Югославії збройний націоналістичний рух було придушено протягом неповного року після захоплення влади комуністами Тіто. В березні 1946 р. біля м. Вишеград частини Народно-Визвольної Армії Югославії оточили групу четників на чолі з генералом Д.Михайловичем, яка без опору склала зброю. У липні 1946 р. генерала розстріляли у Белграді¹¹². В Прибалтиці, найбільше в Литві, “зелені брати” активно діяли ще приблизно три-чотири роки¹¹³. У Польщі, уряд т. зв. національної єдності утворився через місяць після закінчення війни і за рік-півтора підірвав усі шанси підпільної антикомуністичної боротьби¹¹⁴. Чехословаччина (крім словацьких “білих партизанів”, що оперували кілька повоєнних місяців – Ю.К.), Румунія, Болгарія, не кажучи вже про Східну Німеччину і Східну Австрію покірно схилили голову і склали руки без наміру творити будь-яке антикомуністичне, а тим більше збройне підпілля¹¹⁵. Угорщина відродилась до боротьби лише через більше, як десять років¹¹⁶. Українські повстанці чинили опір до середини 50-х років. Це свідчить про широку підтримку ОУН–УПА місцевим населенням. Приблизно так само довго трималися окремі групи гомінданівців у Китаї. Вони вели партизанську боротьбу на материку до початку 60-х років¹¹⁷. Однак гоміндан мав міцну позаконтинентальну базу – острів Тайвань, звідки черпав матеріальну та моральну підтримку. Крім того, бандерівці виявились єдиним підпільним антикомуністичним рухом в Європі, з яким влітку 1953 р. Л.Берія прагнув вступити в переговори для того, щоб вони на певних умовах склали зброю¹¹⁸.

Будь-який партизанський рух, крім підтримки місцевого населення, повинен мати серйозну зовнішню допомогу. Без поєднання цих факторів він рано чи пізно буде розгромлений. Так, наприклад, комуністи в повоєнній Греції, за допомогою Москви розв’язали у країні громадянську війну. 17 січня

¹¹⁰ Лавренев С., Попов И. Вказ. праця. – С. 399.

¹¹¹ Семиряга М. Вказ. праця. – С. 775.

¹¹² Там само. – С. 779.

¹¹³ Будрецькіс А. Литовський рух Опору. 1944–1952 // Свобода народів. – Львів; Київ; Торонто; Нью-Йорк, 1995. – № 3. – С. 68-84.

¹¹⁴ Валихновский Т. У истоков борьбы с реакционным подпольем в Польше. 1944–1948. – К., 1984. – С. 3-164.

¹¹⁵ Амальрик А. Просуществовет ли Советский Союз до 1984 года // Огонек. – 1990. – № 9. – С. 21.

¹¹⁶ Крючков В. Личное дело. – М., 1996. – Часть первая. – С. 35-64.

¹¹⁷ Козицький А. Вказ. праця. – С. 21; Юрьев М. Вооруженные силы КПК в освободительной борьбе китайского народа. 20–40-е годы. – Москва, 1983. – С. 290-330.

¹¹⁸ Зенькович Н. Маршалы и генсеки. – Смоленск, 1997. – С. 298-299.

1948 р. в пленивений у перемозі Г.Димитров заявив про доцільність створення федерації або конфедерації балканських і придунайських країн із включенням Польщі, Чехословаччини і, зрозуміло, Греції. Але, завдяки політичній ізоляції комуністів та відкритій допомозі Англії і США, громадянська війна у Греції завершилась перемогою антикомуністичних сил¹¹⁹. На відміну від грецьких комуністів українські повстанці були позбавлені серйозної зовнішньої військово-політичної підтримки.

Країни Заходу, навіть за умов “холодної війни”, не збиралися вступати у прямий конфлікт із СРСР через українські справи. США, Англія, Франція лише у потрібний момент використовували українську еміграцію як засіб тиску на СРСР, а потім, коли мавр зробив свою справу, відвертались від українців, як від Медузи Горгони¹²⁰.

Безперечно, за таких умов українські емігрантські чинники, що репрезентували ОУН за кордоном, були приречені на постійні контакти з країнами, що не боялись радянської реакції або не мали з Москвою дипломатичних стосунків. Ярослав Стецько неодноразово зустрічався з диктатором Іспанії Франко, який вважався тоді патроном правих у Європі. У Мадриді було вчинено спробу нав'язати контакти з болгарським царем Симеоном II¹²¹. Проте підтримка іспанським лідером ОУН(б) носила чисто символічний характер.

Значно більший інтерес, ніж політичні керівники своїх країн, виявили до українського націоналістичного підпілля західні спецслужби. Американці та британці вбачали у бандерівцях надійне джерело для збору шпигунських даних. В обмін на гроші, радіостанції, зброю, інше технічне спорядження від крайовиків вимагалась інформація про оборонні заводи, військові частини, поклади урану тощо. Агенти найчастіше переправлялись в Україну шляхом парашутного десантування. Після прибуття вони повинні були вступити в контакт з місцевим підпіллям¹²². Вперше парашутна висадка була здійснена у західних областях України 5 вересня 1949 р. На радянську держбезпеку працював високопоставлений англійський розвідник Кім Філбі, завдяки повідомленням якого майже завжди парашутистів чекав провал¹²³.

Американці почали сумніватися в доцільності співпраці з ОУН. Як заявляло ЦРУ, взимку 1949–1950 рр. воно прийняло кількох кур'єрів з України, “однак мізерна кількість їхньої інформації”, засвідчувала, що це “босяки, котрі побували в чужій країні”. Спецслужби США також висунули три серйозні застереження проти Бандери: “1) його крайній націоналізм є перепорою для залучення інших національностей, в першу чергу росіян; 2) Бандера не має зв'язків з новою еміграцією”; 3) бандерівців звинуватили в антиамериканських настроях”¹²⁴.

¹¹⁹ Емельянов Ю. Вказ. праця. – С. 412; Чуев Ф. Молотов – полудержавный властелин. – М., 2002. – С. 106.

¹²⁰ Киричук Ю. Нариси... – С. 303.

¹²¹ Часовой. – 1965. – Август. – С. 13; Боргезе – черный князь людей-торпед. – М., 2002. – С. 473.

¹²² Найтли Ф. Ким Филби – супершпион. – М., 1994. – С. 198.

¹²³ Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. – Манчестер; Мюнхен; Нью-Йорк, 1982. – С. 96; Найтли Ф. Вказ. праця. – С. 5; Борець-Чумак Ю. Рейд без зброї. УПА на Заході. – К., 1995. – С. 213.

¹²⁴ Філбі Кім. Моя таємна війна // Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців. – К., 1994. – С. 97.

У квітні 1951 р. у Лондоні відбулась конференція американських і англійських розвідників. Англійці не підтримали американську вимогу порвати співпрацю із Бандерою, британські літаки продовжували з аеродромів на острові Кіпр скидати парашутистів на українські землі¹²⁵. Оунівських десантників чекала гірка доля їх попередників¹²⁶.

Постійні провали нарешті переконали англійську розвідку в недоцільності повітряних десантів, і вони припинилися 1953 р. Західні спецслужби почали публічно відхрещуватися від контактів із ОУН. Коли 19 травня 1954 р. київське радіо повідомило про засудження В.Охримовича до смерті, англійська газета "Манчестер гардіан" поквапилась повідомити, що Охримович жодного відношення до розвідувальної служби не мав¹²⁷. Контакти ОУН із західними розвідками мали для організації не вигідний політичний резонанс. Комуністична пропаганда відразу почала виставляти українське підпілля як шпигунську філію ЦРУ та "Інтелідженс Сервіс".

В Україні крайове підпілля ОУН зрозуміло безперспективність надій на широкомасштабну допомогу країн західної демократії. У 1950–1953 рр. тривав воєнний конфлікт між Південною та Північною Кореєю, де були задіяні СРСР і США. У пропагандистських цілях оунівські агітатори поширювали серед населення чутки про неминучість третьої світової війни, та водночас підкреслювалась необхідність опертя тільки на власні сили¹²⁸.

В середині 50-х років український повстанський рух зазнав поразки. Стало зрозумілим, що організувати масову збройну боротьбу проти радянського тоталітарного режиму, яка б загрожувала його існуванню і отримала кінцевий успіх, не можливо. Центр політичної активності змістився з площини боротьби за незалежність в площину ратування за удосконалення радянського способу життя. Так бере свої початки дисидентство.

Витоки правототалітарної ідеології ОУН та її політичної орієнтації на гітлерівську Німеччину напередодні і в перший період Другої світової війни лежать в тих винятково важких і складних економічних, політичних і національних умовах, що були породжені Першою світовою війною і Версальським мирним договором, а також тоталітарним режимом багатьох країн у 20–30-ті роки.

Переконавшись в антиукраїнській позиції Берліна, ОУН(б) відмовляється від співпраці з нацистською Німеччиною. Утворюється УПА, що розпочинає збройну боротьбу проти гітлерівських окупантів, водночас в теоретичному плані відбувається перехід організації на демократичні засади.

УПА опиралась на мілітарні потуги українського населення. Вона не отримувала жодної допомоги зовні. Всі інші партизанські рухи щедро спонсорувались з-за кордону, навіть сучасна партизанка не могла функціонувати

¹²⁵ Там само. – С. 98.

¹²⁶ Літопис нескореної України. – Львів, 1997. – Кн. 2. – С. 441.

¹²⁷ Чередниченко В. Націоналізм проти нації. – К., 1971. – С. 172.

¹²⁸ Мудрик-Мечник С. Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів. – Львів, 1997. – С. 34; Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються. – Дрогобич, 1994. – С. 48.

без зарубіжної підтримки. Чеченський рух Опору фінансується країнами Близького Сходу, Аравійського півострова, Туреччиною тощо¹²⁹.

Головний напрямок боротьби українського самостійницького руху Опору спрямовувався проти найбільших мілітарних держав тодішньої Європи – СРСР та гітлерівської Німеччини.

Розрахунки керівників українського повстанського руху та бандерівського підпілля ґрунтувалися на неправдивій оцінці міжнародної ситуації – надії на майбутній конфлікт між СРСР та західними демократіями. Створення незалежної України було нереальною ідеєю, бо вона не враховувала тодішніх політичних умов. УПА оперувала в політичній ізоляції. Ніхто за кордоном не бажав, ані не міг допомогти українським патріотам в їхній боротьбі за державну незалежність. Великою політичною помилкою було дозволити радянській владі те, що вона у своїй пропаганді порівнювала чи ототожнювала український націоналістичний рух з Німеччиною.

У повоєнний час надії ОУН та УПА на допомогу Заходу знову виявилися марними. США, Великобританія, Франція та інші країни вирішували свої проблеми, не збирались кардинально конфліктувати з СРСР через українські справи. Без могутнього хору західних демократій соло українського повстанства перетворилося в його лебедину пісню. Організований партизанський рух та самостійницьке підпілля в післявоєнній Україні, з яким впродовж десяти років не міг дати собі ради всемогутній державний апарат, – унікальне явище в історії СРСР та світу.

¹²⁹ Баранец В. Генштаб без тайн. – Москва, 1999. – Кн. 1. – С. 320-325.